

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Julius Sjödahl

Straffbart att inte hjälpa?!

Perspektiv på den svenska debatten om en civilkuragelag

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Uppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Lotta Maunsbach

Termin: HT 2014

Innehållsförteckning

Abstract	1
Sammanfattning	2
1. Inledning	3
1.1 Syfte	3
1.2 Frågeställningar	4
1.3 Metod och material	4
1.4 Forskningsläge och avgränsning.....	5
1.5 Disposition.....	6
2. Att hjälpa nödställd – nuvarande rättsläge	6
2.1 Inledning.....	6
2.2 Kort om underlåtenhet	6
2.3 Garantiläran.....	7
2.3.1 Garantilärens innebörd och funktion	7
2.3.2 Skyddsgaranter och övervakningsgaranter.....	8
2.4 Garantilärens tillämpning på nödställd	9
2.4.1 Illustrerande exempel	9
2.4.2 Tillsynsansvar p.g.a. nära levnadsgemenskap.....	9
2.4.3 Tillsynsansvar p.g.a. frivilligt åtagande eller tjänsteplikt.....	12
2.4.4 Eget föregående handlande	13
2.5 Civilkuragelag – utformning och innebörd	14
3. Olika rättsliga perspektiv/synsätt	15
3.1 Inledning.....	15
3.2 Rättspositivismen och Uppsalaskolan.....	15
3.2.1 Värdenas natur.....	15
3.2.2 Rätt och moral.....	15
3.2.3 Strafflagstiftningens syfte	16
3.3 Naturrätten.....	17
3.3.1 Värdenas natur.....	17

3.3.2 Rätt och moral	17
3.3.3 Strafflagstiftningens syfte	18
4. Argumentationen om en civilkuragelag utifrån olika perspektiv	19
4.1 Inledning och bakgrund	19
4.2 Brottsbalken med förarbeten	19
4.2.1 Bakgrund och källor	19
4.2.2 Rättspolitiska argument mot civilkuragelag	20
4.3 Fyra motioner på ett decennium	20
4.3.1 Bakgrund och källor	20
4.3.2 Naturrättsliga argument för civilkuragelag	20
4.3.3 Rättspolitiska argument för civilkuragelag	21
4.3.4 Rättspolitiska argument mot civilkuragelag	21
4.4 Straffansvarsutredningen och efterföljande proposition	22
4.4.1 Bakgrund och källor	22
4.4.2 Naturrättsliga argument för civilkuragelag	22
4.4.3 Rättspolitiska argument för civilkuragelag	23
4.4.4 Rättspolitiska argument mot civilkuragelag	23
4.5 Handlingspliktutredningen	24
4.5.1 Bakgrund och källor	24
4.5.2 Naturrättsliga argument för civilkuragelag	24
4.5.3 Rättspolitiska argument för civilkuragelag	24
4.5.4 Rättspolitiska argument mot civilkuragelag	24
4.6 Rättspolitismen mot och naturretten för civilkuragelag?	25
4.7 Rättspolitismens betydelse för avsaknaden av civilkuragelag	27
5. Sammanfattande slutsatser och diskussion	28
Käll- och litteraturlista	31

Abstract

As one of few countries in our proximity Sweden has chosen not to implement a general legal duty to rescue a person in distress when this can be done without risk of personal health. The main purpose with present essay has been to highlight, based on different legal perspectives/theories, the trade-offs which been actualized in the Swedish debate about the possible introduction of a “moral courage law”. An attempt to explain why this has not been done is also made. Current legal position mainly associated with the theme of the essay has been clarified using legal dogmatic method. A “moral courage law” can be seen as an extension of “the guarantor doctrine” which today is somewhat vague and designed particular by doctrine and practice. When it comes to the Swedish debate on a “moral courage law” this has been systematized and analyzed using the legal perspectives legal positivism and natural law. The legal positivism has more arguments against than for a “moral courage law”. Most common arguments are associated with thoughts of utility and effectivity. According to a natural law-perspective it is significantly easier to argue for a “moral courage law” and the most recurrent argument is that the legislation is supposed to be consistent with the general sense of justice. In Sweden there has been strong influence of legal positivism, in particular through the so called “Uppsalaskolan”, which according to this essay is an important explanation to why there still is not a punishable general obligation to help a person in distress in our country. The author has come to the conclusion that the arguments for implementing a “moral courage law” are so strong that this should be done in Swedish law.

Sammanfattning

Som ett av få länder i vår närhet har Sverige valt att inte införa någon allmän lagstadgad plikt att hjälpa nödställd när detta kan göras utan risk för den egna hälsan. Syftet med förevarande uppsats har främst varit att utifrån olika rättsliga perspektiv belysa de avvägningar som aktualiserats i den svenska debatten om ett eventuellt införande av en civilkuragelag och också att försöka förklara varför en sådan inte införts. Nuvarande rättsläge mest sammanhörande med uppsatsens tema har klargjorts med hjälp av en rättsdogmatisk metod. En civilkuragelag kan ses som en utvidgning av den idag något oklara, och framförallt genom doktrin och praxis utformade, garantläran. Vad gäller den svenska debatten om en civilkuragelag har denna systematiserats och analyserats med hjälp av de rättsliga perspektiven rättspositivism respektive naturrätt. Utifrån ett rättspositivistiskt perspektiv talar fler skäl mot än för en civilkuragelag och de vanligast förekommande argumenten är sammanhörande med nytto- och effektivitetsresonemang. Enligt ett naturrättsligt synsätt är det betydligt enklare att argumentera för en civilkuragelag och det oftast återkommande argumentet är att lagstiftningen ska överensstämma med det allmänna rättsmedvetandet. Det, framförallt genom den s.k. Uppsalaskolan, starka rättspositivistiska inflytandet i Sverige är enligt uppsatsen en viktig förklaring till varför det fortfarande inte finns en straffbelagd allmän skyldighet att hjälpa nödställd i vårt land. Författaren har kommit till slutsatsen att argumenten för ett införande av en civilkuragelag är av sådan tyngd att detta bör göras i svensk rätt.

1. Inledning

I berättelsen om den barmhärtige samariten tar Jesus upp frågan om vem som är människans nästa och vilket ansvar var och en har för att hjälpa en medmänniska i nöd.¹ Maciej Zaremba skrev ett par tusen år senare en uppmärksamrad artikel där han gick till hårt angrepp mot det svenska rättssystemet och avsaknaden av en civilkuragelag, vilken han menade var ett tydligt uttryck för hur den svenska rättskulturen motarbetar solidaritet människor emellan och att rättsväsendet tagit avstånd från centrala principer som rättvisa, skuld och ansvar.²

Straffansvarsutredningen lade i mitten av 1990-talet fram ett förslag om att införa en civilkuragelag, vilken dock kom att få tummen ned av den dåvarande socialdemokratiska regeringen i början av 2000-talet. 2011 kom en statlig utredning till slutsatsen att det inte var lämpligt att införa en civilkuragelag, vilket än så länge hör sammats av lagstiftaren.

Frågan om en allmän skyldighet att hjälpa nödställd har haft en omfattande rumslig och tidsmässig aktualitet vilket, i kombination med att Sverige är ett av ganska få länder i vår närmaste omgivning som inte infört en sådan lag, gör det intressant att undersöka problematiken närmare.³

1.1 Syfte

Det främsta syftet med uppsatsen är att utifrån olika rättsliga perspektiv belysa vilka avvägningar som aktualiseras vid ett eventuellt införande av en civilkuragelag.

Uppsatsen har också för avsikt att redogöra för vad en civilkuragelag skulle komma

¹ Liknelsen finns i Lukas 10:25-37

² Zaremba 1996, s. 26ff

³ I uppsatsen används *civilkuragelag* och (*lag om*) *allmän skyldighet att hjälpa nödställd* synonymt, vilket är helt i linje med hur den mer nutida debatten om bestämmelsen formuleras. Se t.ex. Statens offentliga utredningar (SOU) 2011:16, s. 13.

att innebära för svensk rätt, försöka ge en förklaring till varför det än så länge inte införts en sådan lag i Sverige samt ta ställning till om detta bör göras eller inte.

1.2 Frågeställningar

- Hur ser nuvarande rättsläge ut vad gäller skyldigheten att hjälpa nödställd och vilken innebörd skulle införandet av en civilkuragelag få?
- Hur kan argumentationen rörande en allmän skyldighet att hjälpa nödställd analyseras och systematiseras utifrån ett rättspositivistiskt respektive naturrättsligt perspektiv?
- Vilka är de tyngst vägande skälen till att vi inte har en civilkuragelag i Sverige och bör en sådan införas i svensk rätt?

1.3 Metod och material

Nuvarande rättsläge vad gäller straffbar underlåtenhet har i enlighet med en rättsdogmatisk metod klagjorts genom analys av de traditionella rättskällorna lagstiftning, förarbeten, praxis och doktrin.⁴ I avsnittet om garantläran läggs fokus på doktrin eftersom relevant material från övriga rättskällor är betydligt mer sparsamt. I strävan att tydliggöra den något oklara garantläran används ett illustrerande exempel.

För att kategorisera och systematisera argumentationen rörande ett eventuellt införande av en civilkuragelag har två motsatta rättsliga perspektiv använts. Ambitionen har varit att presentera medvetet förenklade och renodlade varianter av rättspositivism respektive naturrätt. Syftet med de två avskalade varianterna är att

⁴ Kleineman 2013, s. 26ff

möjliggöra meningsfulla jämförelser mellan de båda synsätten och deras koppling till olika argument i debatten.

Argumentationen har delats in i fyra perioder/avsnitt från 1950-talet fram till idag. Detta har möjliggjort ett utvecklingsperspektiv på argumentationen då det kan påvisas hur denna förändrats över tid. De olika argumenten är uteslutande hämtade från lagstiftnings- eller utredningssammanhang i form av utredningar, betänkanden, propositioner och motioner. Av utrymmesskäl har visst urval gjorts (t.ex. har inte alla motioner i frågan tagits med), men redogörelsen får ändå ses som i princip heltäckande med de viktigaste förslagen och argumenten för varje tidsperiod.

1.4 Forskningsläge och avgränsning

När det gäller tidigare forskning på området finns bl.a. ett antal examensarbeten och uppsatser med fokus på allmän skyldighet att hjälpa nödställd.⁵ Vad som framförallt skiljer förevarande uppsats från dessa är analysen av argumentationen utifrån olika rättsliga perspektiv samt att ny betydelsefull praxis vad gäller garantläran tillkommit.

Den viktigaste avgränsningen i uppsatsen är att komparationen med utländsk rätt bortprioriterats av utrymmesskäl. Vad gäller nuvarande rättsläge om underlåtenhet i straffrätten har jag valt, återigen med hänvisning till utrymmesskäl, att fokusera särskilt på den reglering som enligt min mening ligger närmast allmän skyldighet att hjälpa nödställd; nämligen garantläran.⁶

⁵ Se t.ex. Kildebo 2006; Täckman 2007; Kalim 2014.

⁶ Uppfattningen att garantläran och allmän skyldighet att hjälpa nödställd är nära sammanhängande uttrycks även i doktrin, se t.ex. Jareborg 1995, s. 133ff.

1.5 Disposition

Uppsatsens disposition har delvis framskymtat i avsnitten ovan. För tydlighets skull kommer här en kort summering av densamma. I kapitel 2 redogörs för nuvarande rättsläge vad gäller underlåtenhet i straffrätten med särskilt fokus på garantläran. I kapitlet sätts en eventuell civilkuragelag i en rättslig kontext och ett förslag till utformning av en sådan lag formuleras. Kapitel 3 innehåller en presentation av de två rättsliga perspektiv, rättspositivism och naturrätt, som den svenska argumentationen gällande en civilkuragelag ska analyseras utifrån. I kapitel 4 följer denna redogörelse och analys. Kapitlet avslutas med en diskussion angående varför det inte införts en civilkuragelag i Sverige. Det femte och avslutande kapitlet innehåller mina egna slutsatser i frågan om allmän skyldighet att hjälpa nödställd och om jag anser det önskvärt eller inte att införa en sådan lag.

2. Att hjälpa nödställd – nuvarande rättsläge

2.1 Inledning

Det finns idag inte någon allmän skyldighet att bistå personer i nöd. Däremot finns andra fall av straffbar underlåtenhet där framförallt den s.k. garantläran är relevant. Kapitlet som följer kommer att inledas med en mer allmän och kortfattad redogörelse för underlåtenhet i straffrätten. Fokus läggs sedan på just underlåtenhet att hjälpa nödställd enligt garantläran. När nuvarande rättsläge klarlagts följer slutligen ett förslag på hur en civilkuragelag kan utformas och vad en sådan kan innebära.

2.2 Kort om underlåtenhet

I doktrin uttrycks att det generellt kan finnas anledning att bedöma en underlåtenhet som mindre straffvärd än en handling. Skälet för detta är att ett påbud ställer högre krav på människor än vad ett förbud gör. Ett förbud avskär enbart ett handlingsalternativ (det i förbudet angivna), medan ett påbud avskär alla

handlingsalternativ utom ett (det i påbudet meddelade). I de s.k. omissivdelikten kriminaliseras uttryckligen underlåtenhet och exempel på denna typ av brott är fyndförseelse enligt 10 kap brottsbalken (BrB) som anger en skyldighet att tillkännage hittegods. En överträdelse av ett omissivdelikt benämns vanligen äkta underlåtenhetsbrott.⁷

Kommissivdelikt är brott som inte är omissivdelikt. Dessa kan alltid begås genom handling men, i de fall det är förenligt med ordalydelsen, också genom underlåtenhet. De går då under beteckningen oäkta underlåtenhetsbrott. I doktrin anges att kommissivdelikt kan överträdas genom underlåtenhet på tre olika sätt. Den första typen av underlåtenhet handlar om att underlåta att göra något i vissa fall kan vara identiskt med att göra något annat. Vid förskingring enligt 10 kap BrB är t.ex. en underlåtenhet att göra något sammanfallande med att åsidosätta en skyldighet att göra just detta något. En andra typ av underlåtenhet är när en person genom att underlåta att göra något psykiskt påverkar en annan person så att denne utför eller inte utför en handling. Underlåtenhet av denna typ kan vara brottslig vid anstiftan, 24 kap BrB, samt bedrägeri och utpressning, 9 kap BrB. Slutligen kan underlåtenhet att göra något ses som ett fysiskt orsakande av en viss följd. Vid denna typ av oäkta underlåtenhetsbrott krävs, för att underlåtenheten ska vara straffbelagd, att gärningsmannen är i någon slags garantställning.⁸

2.3 Garantläran

2.3.1 Garantlärans innebörd och funktion

Det finns idag inte någon exakt definition eller given innebörd av garantläran.

Generellt kan sägas att garantställning för fysiskt orsakande genom underlåtenhet

⁷ Jareborg 1995, s. 118f

⁸ Jareborg 1995, s. 119f

blir aktuell bara när en sådan kan ses som lika straffvärd som en handling. Praxis på området är fortfarande knapp, möjligvis förklarad av just den otydlighet som kännetecknar garantläran.⁹ Även om brottsbeskrivningarna i första hand tar sikte på handlingar är det avgörande att en viss följd eller effekt orsakats. Ett orsakande kan ske genom såväl handling som underlåtenhet och att t.ex. döma en förälder som svälter sitt barn till döds (underlåter att ge mat) för mord går inte mot ordalydelsen i 3 kap 1 § BrB. Garantläran kan sägas ha sin främsta funktion i att begränsa vilka personer som kan ses som aktuella för orsakande genom underlåtenhet. Det handlar inte om någon extensiv lagtillämpning, utan snarare om ett reduktionsslut eftersom fler underlåtenheter faktiskt faller under lagens ord än de som uppfattas som brottsliga. Utifrån detta kan konstateras att garantläran inte står i någon motsättning till legalitetsprincipen, 1 kap 1 § BrB, enligt vilken det är förbjudet att döma någon för brott utan lagstöd.¹⁰

2.3.2 Skyddsgaranter och övervakningsgaranter

I garantläran delas de personer som kan inta garantställning in i två grupper: skyddsgaranter och övervakningsgaranter. Skyddsgaranter är personer med ställning som beskyddare av t.ex. annans liv eller hälsa. För att en sådan position ska vara för handen krävs enligt doktrin någon typ av nära relation eller annat avhängighetsförhållande. Nära levnadsgemenskap, frivilligt åtagande och särskild yrkesskyldighet p.g.a. tjänsteplikt eller offentlig ställning är de vanligaste grunderna för en skyddsgarantställning. En ställning som övervakningsgarant innebär en skyldighet att avvärja risker som utgår från vissa farokällor som personen ansvarar för. Det kan gälla personer som äger djur eller maskiner, och då ansvarar för att avvärja de faror dessa kan framkalla. Det kan också handla om ansvar för andra

⁹ Strahl 1976, s. 319ff; Asp, Ulväng och Jareborg 2013, s. 111

¹⁰ Holmqvist mfl 2013, BrB 1:1, s. 3

personers agerande som t.ex. föräldrar i förhållande till sina barn och lärare-skolbarn.¹¹

2.4 Garantlärans tillämpning på nödställd

2.4.1 Illustrerande exempel

För att förtydliga och klargöra garantlärans och nuvarande rättsläge vad gäller skyldigheten att hjälpa nödställd återkommer ett kortfattat illustrerande exempel i detta avsnitt.

En person har trillat i vattnet och ropar på hjälp. Personen är icke simkunnig och kommer att drunkna om inte någon räddar hen. En annan person i omedelbar närhet konstaterar detta och inser också att hen kan rädda den nödställda utan att själv riskera att skadas. Till hjälp att rädda den nödställda finns t.ex. en livboj lättåtkomlig vid strandkanten.¹²

Avsnitten som följer har till främsta syfte att utreda under vilka omständigheter det idag kan respektive inte kan föreligga en rättslig skyldighet att hjälpa den nödställda i vattnet.

2.4.2 Tillsynsansvar p.g.a. nära levnadsgemenskap

2.4.2.1 Ansvar som skyddsgarant

En vårdnadshavare har ett tillsynsansvar för sina barn, vilket följer av regleringen i 6 kap 1 -3 §§ föräldrabalken (FB). Här anges bl.a. att det är vårdnadshavarens ansvar att barnet får den tillsyn som krävs utifrån barnets ålder, utveckling och övriga omständigheter. Barnet har också rätt till omvårdnad och trygghet. Dessa regler

¹¹ Jareborg 1995, s. 125ff

¹² Exemplet ligger nära det som återfinns i SOU 2011:16, s. 90

utgör således en rättslig grund för att betrakta vårdnadshavare som skyddsgaranter i förhållande till sina barn. I ett äldre avgörande dömdes en kvinna för vållande till annans död då hennes nyfödda dotter dött p.g.a. bristande omvårdnad.¹³ I såväl praxis som förarbeten har fastslagits att vårdnadshavare kan dömas för misshandel om deras barn drabbas av kroppsskada eller sjukdom genom att vårdnadshavaren uppsåtligt underlåter att ordna med läkarvård.¹⁴

Vilka andra nära relationer som medför ställning som skyddsgarant är mer oklart. Makar ska enligt 1 kap 2 § äktenskapsbalken (ÄktB) visa varandra trohet och hänsyn. I den s.k. Handlingspliktutredningens betänkande anses detta inte innebära att äkta makar har ett sådant tillsynsansvar som skulle motsvara en skyldighet att bistå varandra om någon av dem hamnar i en situation som nödställd.¹⁵ I doktrin öppnas dock upp för en mer vidsträckt bedömning angående vem som kan utgöra skyddsgarant och en uppfattning som förs fram är att en rättslig relation troligen varken är nödvändig eller tillräcklig som grund för straffansvar. Det framhålls att det är oklart vilka som omfattas, men som exempel förutom föräldrar-barn lyfts barn-föräldrar samt syskon och övriga familjemedlemmar som sammanbor fram.¹⁶ Ett mer restriktivt synsätt är att en ställning som skyddsgarant förutsätter att det finns någon typ av positiv rättsregel som anger en juridisk relevant tillsynsplikt.¹⁷ Utifrån detta perspektiv är det således bara relationen föräldrar-barn som medför en ställning som skyddsgarant p.g.a. nära levnadsgemenskap.

¹³ NJA 1930, s. 122

¹⁴ NJA II 1962, s. 108; SOU 1953:14, s. 139

¹⁵ SOU 2011:16, s. 22

¹⁶ Jareborg 1995, s. 132

¹⁷ Agge 1970, s. 314

Vad gäller mer nutida praxis på området kom ett betydelsefullt avgörande från HD sommaren 2013.¹⁸ Den centrala frågan i fallet var om en styvförälder kan inta en position som skyddsgarant i förhållande till styvbarn. Domstolen förde ett resonemang om att vårdnadshavare som en självklar utgångspunkt intar en ställning som skyddsgarant gentemot barn, men att en sådan ställning även kan uppstå på grunden "nära levnadsgemenskap". I fallet hade styvpappan inte, enligt en oenig HD, ett sådant inflytande över barnets omvårdnad och fostran att han kunde anses befinna sig i garantställning. Utgången till trots utgör HD:s resonemang ett väldigt betydelsefullt klargörande - en bakomliggande positiv rättsregel är inte ett absolut krav för att garantställning p.g.a. nära levnadsgemenskap ska vara för handen.

För att sammanfatta nuvarande rättsläge vad gäller personer i nära levnadsgemenskap har en förälder vars barn är den nödställda i vattnet utan tvekan en rättslig skyldighet att rädda sitt barn i egenskap av skyddsgarant. Efter HD:s avgörande från 2013 kan även fler personer som befinner sig i nära levnadsgemenskap hamna i en position som skyddsgarant. En son som levt med och vårdat sin gamla och sjuka mor under flera års tid skulle kunna straffas för sin underlåtenhet att hjälpa sin nödställda mor i vattnet när han själv befunnit sig på stranden med möjlighet att ingripa.

2.4.2.2 Ansvar som övervakningsgarant

Föräldrar/vårdnadshavare kan också inta en ställning som övervakningsgarant i relation till sina barn, vilket framgår av reglerna i 6 kap 2 § FB. Här anges att vårdnadshavare ska svara för att barnet är under uppsikt, i syfte att hindra att barnet orsakar skada för annan. Således kan en förälder ha motsvarande rättsliga

¹⁸ NJA 2013, s. 588

skyldighet att rädda den nödställda i vattnet, om det egna barnet orsakat situationen, genom att t.ex. ha puttat den nödställda i vattnet.

2.4.3 Tillsynsansvar p.g.a. frivilligt åtagande eller tjänsteplikt

2.4.3.1 Ansvar som skyddsgarant

Till detta avsnitt hör fall där handlingsplikt kan följa av tjänsteplikt, offentlig ställning eller frivilligt åtagande. När det gäller tjänsteplikt och offentlig ställning krävs förmodligen, för att ställning som skyddsgarant ska föreligga, att skyldigheten preciseras till vissa personer. Som exempel kan en vårdare med uppgift att vakta en psykiskt sjuk person komma att hållas ansvarig om hen låter den sjuke ta livet av sig.¹⁹ Nära sammanhörande och, enligt doktrin, också överlappande med tjänsteplikt är handlingsplikt p.g.a. frivilligt åtagande. Exempel från praxis och doktrin är en erfaren alpinist som tar personer på en bergstur, läkare och barnmorska i förhållande till patienter samt badvakt och simlärare. Gemensamt för dessa fall är att personen intagit en skyddsställning och att andra personer förlitar sig på denna, oavsett om det finns avtal eller anställningsförhållande som anger en sådan.²⁰

När det gäller exemplet med personen i vattnet skulle det stå klart att dennes simlärare, eller en badvakt med ansvar för den aktuella stranden, intar en position som skyddsgarant gentemot den nödställda. Omfattningen av ett frivilligt åtagande är oklart och som exempel kan nämnas en vuxen som åker och badar med såväl sina egna som andras barn. För de egna barnen föreligger givetvis ett ansvar som skyddsgarant, men omfattar ett sådant ansvar också de andra barnen utifrån grunden frivilligt åtagande? Många skulle nog besvara påståendet jakande, men helt

¹⁹ Se t.ex. 9 kap 1 § fängelselagen (2010:610) om skyldighet att se till att intagen kommer under läkarvård samt 4 kap 2 § polisförordningen (1998:1558) om personskada till följd av polisingripande.

²⁰ Jareborg 1995, s. 132; NJA 1943, s. 522; NJA 1946, s. 712. I RH 1998:51 befann sig två rorsmän i garantställning när de ledde en forsränning som slutade med att åtta personer drunknade.

givet är det inte. Omständigheter som barnens ålder, simkunnighet och utifrån vilka premisser/förväntningar barnen följde med kan vara av betydelse för bedömningen.²¹

2.4.3.2 Ansvar som övervakningsgarant

En ställning som övervakningsgarant likt den föräldrar intar gentemot barn kan tänkas också för vissa relationer p.g.a. frivilligt åtagande eller tjänsteplikt. I doktrintas lärare-skolbarn och fångpersonal-fångar upp som exempel. Ansvar i dessa fall bör enligt bl.a. Jareborg förutsätta en rättslig övervakningsplikt.²² En lärare som åker och badar med en skolklass och vars elev slänger i ett barn från en annan skola skulle enligt detta resonemang ha en rättslig skyldighet att avvärja faran, alltså att rädda den nödställda i vattnet.

2.4.4 Eget föregående handlande

Den som intar garantställning p.g.a. eget föregående handlande kan ses som kombinerad skydds- och övervakningsgarant.²³ Jareborg menar att det finns en märklig tveksamhet i Sverige att ålägga en individ skyldighet att agera för att avvärja fara som denne framkallat. Samtidigt är det viktigt att begränsa denna typ av ansvar för att personer inte ska ansvara för händelseförlopp som är alltför avlägsna i tid.²⁴ En person som slänger ut en icke simkunnig på djupt vatten och låter denne drunkna kan göra sig skyldig till mord, dråp eller vållande till annans död enligt 3 kap BrB, beroende på om agerandet är uppsåtligt eller oaktsamt. Ansvar för underlåtenhet blir som utgångspunkt enbart aktuellt då ansvar för handling inte kommer ifråga. Det kan röra ett fall där igångsättandet inte täcks av de subjektiva rekvisiten för brott enligt 3 kap BrB, men där en efterföljande underlåtenhet medför att ansvar kan

²¹ I NJA 2013, s. 588 öppnas upp för att skyddsgarantställning kan uppstå när en person åtagit sig att ansvara för ett barn en kortare eller längre tid.

²² Jareborg 1995, s. 127f

²³ Asp, Ulväng och Jareborg 2013, s. 112

²⁴ Jareborg 1995, s. 125

utkrävas. Två personer brottas på en brygga och, utan att uppsåt eller oaktsamhet föreligger, hamnar olyckligt nog den icke simkunnige i vattnet. Om den på bryggan kvarvarande personen nu underlåter att rädda den nödställda i vattnet skulle denne kunna dömas för sin underlåtenhet p.g.a. garantställning utifrån eget föregående handlande.

2.5 Civilkuragelag – utformning och innebörd

Efter klargörandet av nuvarande rättsläge är det nu på sin plats att redogöra för hur en civilkuragelag skulle kunna utformas och vad en sådan skulle innebära i relation till nu rådande ordning. I SOU 2011:16 formuleras en eventuell civilkuragelag på följande sätt: *”Den som underlåter att bistå någon som befinner sig i allvarlig fara för liv, hälsa eller trygghet till person, döms, om underlåtenheten med hänsyn till omständigheterna framstår som uppenbart oförsvarlig, för underlåtenhet att bistå nödställd till böter eller fängelse i högst två år.”*²⁵

Förslaget ovan är så pass vitt i sitt omfång och också snarlikt tidigare framförda förslag²⁶ att jag anser det lämpa sig väl som utgångspunkt för vad en allmän skyldighet att hjälpa nödställd innebär. Det väsentliga är att det rör sig om en person som befinner sig i allvarlig fara för liv eller hälsa och att underlåtenheten att hjälpa denne är oförsvarlig/oacceptabel. Vad som kännetecknar en civilkuragelag är att den skulle träffa situationer där det inte finns någon garantställning baserad på en särskild relation till den nödställda eller annan omständighet som kan leda till bestraffning.²⁷

²⁵ SOU 2011:16, s. 130

²⁶ Se t.ex. Straffansvarsutredningens förslag i SOU 1996:185, del 1, s. 336f

²⁷ SOU 2011:16, s. 19

3. Olika rättsliga perspektiv/synsätt

3.1 Inledning

I det följande kapitlet presenteras två motsatta rättsliga perspektiv; det rättspositivistiska respektive det naturrättsliga. Jag har valt att redogöra för de kännetecken och särdrag jag anser vara mest relevanta i förhållande till syftet med denna uppsats; ett eventuellt införande av en civilkuragelag. Fokus kommer att vara på perspektivens skilda uppfattningar om det finns objektivt existerande värden eller inte, förhållandet mellan rätt och moral samt vad som är strafflagstiftningens syfte. Väl medveten om att respektive synsätt i sig består av en mängd inriktningar och teoribildningar har jag valt att försöka renodla och i viss mån förenkla perspektiven för att på så sätt möjliggöra tydligare jämförelser och slutsatser.

3.2 Rättspositivismen och Uppsalaskolan

3.2.1 Värdenas natur

Rättspositivismens eventuella samhörighet med den s.k. värdenihilismen är omdiskuterad.²⁸ I min renodlade variant av rättspositivismen utgår jag från att en sådan samhörighet föreligger och denna personifieras kanske bäst av Axel Hägerström (1868-1939), ledande företrädare för den starkt rättspositivistiskt präglade Uppsalaskolan. Enligt Hägerströms klassiskt värdenihilistiska uppfattning är värden bara uttryck för känslor, och sådant som moraliskt rätt eller fel är inget mer än subjektiva känslor.²⁹

3.2.2 Rätt och moral

En grundpelare i rättspositivismen är den skarpa gränsdragningen mellan rätt och moral. Rätten ska utövas och tillämpas utan hänsyn till moraliska överväganden eller

²⁸ Se t.ex. Spaak 2013, s. 59

²⁹ Hägerström 1939, s. 51ff; Peczenik 2001, s. 117

argument.³⁰ Moraliska ställningstaganden anses vara en privatsak och inte en fråga för lagstiftaren eller domstolarna.³¹ Enligt rättspositivismen är all rätt positiv rätt, i betydelsen att den är skapad av människor för människor. Det finns alltså inte annan överordnad rätt, varken med ursprung hos någon Gud eller i det mänskliga samvetet eller moralen. Rätten är de regler som kommer till på rätt sätt, dess innehåll är underordnat dess tillkomstsätt.³²

Även om rätt och moral alltså enligt den rättspositivistiska grundinställningen bör hållas åtskilda förnekas inte helt sambandet mellan dessa båda begrepp. Enligt de mer praktiskt orienterade företrädarna för Uppsalaskolan kan en del av strafflagarnas samhällsnytta (mer om denna i avsnittet nedan) vara att de hos medborgarna inplanterar plikt-känsla och på så vis också har en slags moralbildande funktion.³³

3.2.3 Strafflagstiftningens syfte

Även om Hägerström och hans anhängare i Uppsalaskolan kan anses vara värdenihilister, vilka alltså förnekar existensen av objektiva moraliska värden, är de inte normativa nihilister. Detta eftersom skolan trots allt erkänner en överordnad norm; samhällsnyttan. Samhällsnyttan kan ses som rättesnöret och det övergripande syftet med all lagstiftning, inklusive strafflagarna.³⁴ I den rättspositivistiska traditionen är lagarnas effektivitet av avgörande betydelse, den är t.o.m. en förutsättning för rättens legitimitet eller giltighet.³⁵ För att t.ex. en ny strafflag ska införas måste det

³⁰ Hart 1958, s. 598f; Spaak 2013, s. 55

³¹ Abrahamsson 2011, s. 6

³² Simmonds 1988, s. 86; Spaak 2013, s. 54

³³ Lundstedt 1921, s. 129; Victor 1981, s. 5

³⁴ Bauhn 2012, s. 324

³⁵ Spaak 2013, s. 55f

alltså påvisas, eller i alla fall göras sannolikt, att en sådan på något sätt kommer att vara till gagn för samhället i stort.³⁶

3.3 Naturrätten

3.3.1 Värdenas natur

En bärande tanke i naturrätten är att det finns värden, bl.a. i form av olika rättigheter, vilka har allmän moralisk relevans. Dessa värden har enligt naturrettsförespråkare objektiv existens och det finns då också objektivt rätt eller fel vad gäller t.ex. lagstiftningens utformande. Denna metafysiska inställning är värdenihilismens motsats och benämns ibland värderealism. Enligt värderealismen existerar värden alltså självständigt och oberoende av vad lagstiftningen anger. Värden kan vidare vara intrinsikalt värdefulla, vilket innebär att de är värdefulla för sin egen skull, inte för att de har vissa effekter eller funktioner.³⁷ Vilka dessa värden kan vara följer lite längre fram i redogörelsen.

3.3.2 Rätt och moral

Naturrettens utgångspunkt är att människan bara genom att födas förvärvar vissa rättigheter.³⁸ Den positiva rätten och dess normer kan vara felaktiga, och i de fall det uppstår krockar har den moraliska rätten företräde framför den positiva/juridiska rätten.³⁹ Ytterst vilar lagens auktoritet på dess överensstämmelse med grundläggande rättigheter och förmåga att skapa rättvisa.⁴⁰ En idag ledande naturrettsförespråkare, John Finnis, menar att vilka dessa rättigheter (intrinsikala värden, hos Finnis "basic goods") är kan klarläggas genom att t.ex. undersöka vad de flesta människor i olika

³⁶ Abrahamsson 2011, s. 3

³⁷ Schultz 2013, s. 81ff

³⁸ Schultz 2013, s. 107

³⁹ Schultz 2013, s. 82

⁴⁰ Finnis 2011, s. 260

samhällen tycker är viktigt. Exempel på rättigheter som oavsett kultur ses som grundläggande är rätten till liv, kunskap och religion.⁴¹

Människors uppfattning om vad som är viktigt i dessa avseenden kan kopplas till ett med naturrätten sammanhörande begrepp; det allmänna rättsmedvetandet. Om rättspositivisterna menar att lagen ska verka moralbildande kan ett naturrättsligt perspektiv på det allmänna rättsmedvetandet sägas stå för motsatsen. Ett viktigt riktmärke är att uppnå överensstämmelse mellan strafflagstiftningen och det allmänna rättsmedvetandet.⁴² Detta begrepp kan givetvis problematiseras både utförligt och väl, men det väsentliga för denna uppsats är uppfattningen att rätten bör komma underifrån och stämma överens med allmänhetens rättsuppfattning.⁴³

3.3.3 Strafflagstiftningens syfte

Lagstiftningens övergripande syfte är att skydda människors naturliga rättigheter. I den klassiska naturrätten intar det s.k. samhällskontraktet en central roll. Enligt detta hypotetiska kontrakt underkastar sig människorna lagstiftarens (statens) vilja i utbyte mot att lagstiftaren skapar ett system där individen erkänns och garanteras vissa rättigheter. Om inte dessa rättigheter tillförsäkras försvinner också argumentet till varför människorna ska lyda lagstiftaren.⁴⁴ I kontrast till den rättspositivistiska uppfattningen blir enligt naturrätten en lag giltig genom sitt innehåll, inte p.g.a. sin form eller härkomst. Även, och kanske särskilt, strafflagarna har till syfte att skydda rättigheter och skapa rättvisa. Straffet kan ses som ett återställande av balansen i det att en orättvisa korrigeras. Orättvisan består i att en person har kränkt en annan persons grundläggande rättigheter, t.ex. rätten till liv och frihet. Genom att personen som kränkt straffas visar samhället att varje individs rättigheter är skyddsvärda och

⁴¹ Finnis 2011, s. 90

⁴² Victor 1981, s. 8

⁴³ Axberger 1996, s. 36f

⁴⁴ Penner och Melissaris 2013, s. 16ff

ordningen återställs genom offrets upprättelse och att förövaren får det straff denne förtjänar, i proportion till den utförda kränkningen.⁴⁵

4. Argumentationen om en civilkuragelag utifrån olika perspektiv

4.1 Inledning och bakgrund

Frågan om en generell handlingsplikt att hjälpa nödställd togs på allvar upp i lagstiftnings-sammanhang för första gången i samband med införandet av brottsbalken i mitten av förra seklet. Redogörelsen som följer delas in i fyra tidsperioder i vilka argumenten kategoriseras utifrån de rättsliga perspektiv som presenterades i föregående kapitel, det rättspositivistiska respektive det naturrättsliga. Avslutningsvis sammanfattas och diskuteras argumentationen dels utifrån de rättsliga perspektiven och dels utifrån ett utvecklingsperspektiv.

4.2 Brottsbalken med förarbeten

4.2.1 Bakgrund och källor

I sitt huvudbetänkande *Förslag till brottsbalk* från 1953 tog den s.k.

Straffrättskommittén upp frågan om införandet av en generell straffrättslig bestämmelse för den som underlåter att hjälpa en person i fara.⁴⁶ Regeringen och departementschefen uttryckte sedan sin syn på saken i den proposition som låg till grund för införandet av brottsbalken. Samtliga remissinstanser utom en anslöt sig till Straffrättskommitténs och regeringens förslag att det inte var önskvärt med en civilkuragelag.⁴⁷

⁴⁵ Finnis 2011, s. 262ff

⁴⁶ SOU 1953:14

⁴⁷ Prop 1962:10, s. B97. Den avvikande remissinstansen var Hovrätten över Skåne och Blekinge, vars ställningstagande inte motiverades i propositionen.

4.2.2 Rättspositivistiska argument mot civilkuragelag

Straffrättskommittén pekade på att det redan fanns allmänna regler om underlåtenhetshandlingars jämställande med positivt handlande samt särskilda specialbestämmelser som t.ex. obehörigt avvikande från trafikolycksplats. Utöver dessa regler kunde inte kommittén se att det fanns något praktiskt behov av att införa allmänna bestämmelser om straff för den som underlåter att bistå annan vid fara.⁴⁸ Departementschefen nöjde sig med att i propositionen instämma i kommitténs förslag att det inte var lämpligt att införa sådana bestämmelser.⁴⁹

4.3 Fyra motioner på ett decennium

4.3.1 Bakgrund och källor

Som en reaktion mot att det inte infördes någon civilkuragelag föreslog fem centerpartiska riksdagsledamöter i två likalydande motioner 1963 att en sådan skulle införas.⁵⁰ Ett knappt decennium senare inkom två nya motioner till riksdagen.⁵¹ Förslagen, som samtliga var väldigt likartade, kom att få snarligt motiverade avstyrkanden i lag- respektive justitieutskottet.⁵²

4.3.2 Naturrättsliga argument för civilkuragelag

Det centrala argumentet som fördes fram för en civilkuragelag var att det enligt svensk rättsuppfattning borde vara en självklar moralisk plikt att efter förmåga bistå någon i nöd. Enligt motionärerna, och även Häradshövdingeföreningen (remissinstans), förelåg det därför en stötande brist i överensstämmelse mellan den allmänna rättsuppfattningen och lagen, mellan moralisk och juridisk plikt. Det

⁴⁸ SOU 1953:14, s. 143

⁴⁹ Prop. 1962:10, s. B97

⁵⁰ Motion nr 16 i första kammaren och motion nr 17 i andra kammaren 1963

⁵¹ Motion 1971:173 och motion 1972:899. Motionen från 1971 var återigen centerpartistisk medan den senare var undertecknad av representanter från centerpartiet, socialdemokraterna, folkpartiet och moderaterna.

⁵² 1LU utl 1963:41, JuU 1971:16; JuU 1972:18

problematiska i att inte kunna utkräva rättsligt ansvar av den som underlåter att rädda en annan person från att drunkna togs upp som exempel.⁵³

4.3.3 Rättspositivistiska argument för civilkuragelag

Två av remissinstanserna (Svea Hovrätt och Häradshövdingeföreningen) menade att införandet av en allmän bestämmelse om handlingsplikt kunde förmå personer, som annars skulle varit passiva, att agera för att rädda liv.⁵⁴ I motionen från 1972 hävdades att det förekommit fall där barn och åldringar misshandlats i folksamlingar utan att någon ingripit. Utifrån detta menade motionärerna att känslan av moralisk plikt att hjälpa medmänniskor i nöd inte var allmänt förekommande. Genom att inrätta en lag på området skulle denna känsla stärkas, eftersom plikten då också var förankrad i juridisk lagstiftning.⁵⁵

4.3.4 Rättspositivistiska argument mot civilkuragelag

Lagutskottet (sedermera justitieutskottet) samt det absoluta flertalet av remissinstanserna var skeptiska till förslaget eftersom det inte ansågs föreligga något praktiskt behov av en sådan lag. Lagutskottet menade att garantläran i kombination med speciallagstiftning redan reglerade de mest straffvärda fallen och en civilkuragelag var därför obehövlig. Dessutom ansåg lagutskottet att det fanns en risk för direkt negativa effekter då människor, för att undvika straff, riskerade att vidta olämpliga åtgärder vid ett omhändertagande av svårt skadade. Ett tredje argument mot civilkuragelag som fördes fram var att en sådan, p.g.a. sin generella natur, riskerade att leda till betydande tillämpningsproblem för domstolar och därmed bristande förutsebarhet för medborgarna. Det skulle helt enkelt bli svårt för domstolarna att avgöra i vilka situationer en underlåtenhet var straffbar och likaså för medborgarna att veta under vilka omständigheter handlingsplikt inträder. I

⁵³ Motion nr 16 i första kammaren; motion nr 17 i andra kammaren 1963; 1LU utl 1963:41, s. 4

⁵⁴ 1LU utl 1963:41, s. 4

⁵⁵ Motion 1972:899, s. 3

anslutning till detta hävdades också att en civilkuragelag skulle medföra stora bevissvårigheter.⁵⁶

4.4 Straffansvarsutredningen och efterföljande proposition

4.4.1 Bakgrund och källor

Frågan om allmän skyldighet att hjälpa nödställd återkom i utrednings- eller lagstiftningssammanhang först på 1990-talet då regeringen ansåg att det förelåg behov av att utreda vissa frågor inom den allmänna straffrätten. En av frågorna som utredningen behandlade i slutbetänkandet *Straffansvarets gränser* var underlåtenhet att bistå nödställd. Utredningen ansåg att det borde införas en civilkuragelag.⁵⁷ Regeringens och de olika remissinstansernas inställning i frågan presenterades i en proposition 2001. Jämfört med tidigare tillfällen då frågan behandlats var remissvaren nu mer skiftande. Regeringen kom dock att avstyrka förslaget.⁵⁸

4.4.2 Naturrättsliga argument för civilkuragelag

Utredningen menade att för de flesta människor föreligger en självklar moralisk skyldighet att efter förmåga hjälpa den som t.ex. håller på att drunkna, om detta kan göras utan risk för den egna hälsan. Att det inte kunde bli aktuellt med en straffrättslig påföljd i sådana fall ansågs enligt betänkandet vara stötande.

Utredningen menade att nytto- och effektivitetsresonemang inte ensamt kunde vara avgörande för vad som kriminaliseras, och förde i detta sammanhang fram tanken

⁵⁶ 1 LU 1963 utl:41, s. 8-9; JuU 1971:16, s. 8-9; JuU 1972:18, s. 6-7. Tillämpnings-, bevis-, och förutsebarhetsproblemen har gemensamt att de riskerar att påverka lagens effektivitet negativt. En lag vars efterlevnad eller syfte svårligen kan realiseras i verkligheten bidrar inte heller till den i rättspositivismen eftersträvarvärda samhällsnyttan.

⁵⁷ SOU 1996:185, del 1, s. 336

⁵⁸ Prop. 2000/01:85, s. 20f

att det kunde vara angeläget att sätta en gräns för när likgiltigheten inför sina medmänniskors väl och ve är så oacceptabel att straffrättsligt ansvar ska inträda.⁵⁹

4.4.3 Rättspositivistiska argument för civilkuragelag

I betänkandet *Straffansvarets gränser* uttrycks också att en straffbestämmelse vad gäller underlåtenhet att hjälpa nödställd skulle kunna innebära en viss styrning av människors handlande till att bli mer villiga att hjälpa andra personer som befinner sig i nöd.⁶⁰

4.4.4 Rättspositivistiska argument mot civilkuragelag

Regeringens främsta skäl till att avstyrka förslaget om en civilkuragelag var att det saknades behov av en sådan eftersom de mest straffvärda fallen redan omfattades av rådande lagstiftning. En reglering skulle också kunna leda till direkt oönskade effekter, t.ex. att en person i sin iver att inte begå brott hjälper en svårt skadad på ett felaktigt och farligt sätt. Vidare förde regeringen ett resonemang om de svårigheter i tillämpningen en civilkuragelag skulle innebära för domstolarna och motsvarande problem med förutsebarheten för medborgarna.⁶¹ Samtliga rättspositivistiska argument ovan var i princip upprepningar från debatten från 1960-70-talen. En ny typ av argument som regeringen förde fram i propositionen var att lagstiftaren skulle vara försiktig med nykriminaliseringar. Det poängterades att det fanns en fara att sådana infördes om efterlevnaden inte kunde upprätthållas på ett rimligt konsekvent sätt. I förlängningen kunde detta leda till att förtroendet för lagstiftningen urholkas.⁶²

⁵⁹ SOU 1996:185, del 1, s. 335f. Det avslutande argumentet i avsnittet kan ses som ett mer renodlat "värdeargument" med en civilkuragelag som en symbolisk lagstiftning, utpräglat moraliskt till sin natur.

⁶⁰ SOU 1996:185, del 1, s. 336

⁶¹ Prop 2000/01:85, s. 22ff

⁶² Prop 2000/01:85, s. 23. Kriminaliserings skepsis i sig är inte nödvändigtvis kopplat till ett rättspositivistiskt perspektiv (se fortsatt diskussion i avsnitt 4.5.5). Anledningen till att det ändå placeras här är p.g.a. den tydliga koppling som görs till nykriminaliseringars eventuella negativa effekter för förtroendet för lagstiftningen.

4.5 Handlingspliktutredningen

4.5.1 Bakgrund och källor

Efter regeringens avstyrkande av en civilkuragelag 2001 följde ett antal motioner och utskottsbetänkanden åren 2002-2006. Hösten 2006 beslutade den borgerliga regeringen att tillsätta en utredning i frågan. Den s.k. Handlingspliktutredningen kom 2011 med sitt betänkande i SOU 2011:16, *Allmän skyldighet att hjälpa nödställda?*. Efter utförliga resonemang och genomgång av olika argument kom utredningen fram till att det inte var önskvärt att införa en civilkuragelag i Sverige.

4.5.2 Naturrättsliga argument för civilkuragelag

Handlingspliktutredningen ansåg att det tyngsta argumentet för en civilkuragelag var att en sådan högst troligt överensstämde med det allmänna rättsmedvetandet. I anslutning till detta hänvisades också till Straffansvarsutredningens argument att lagstiftningen bör ge uttryck för vissa grundläggande och allmänt omfattande värden och att förkastliga beteenden därför, oavsett hur ovanliga de är, bör bestraffas straffrättsligt.⁶³

4.5.3 Rättspositivistiska argument för civilkuragelag

Straffbestämmelsernas moralbildande och moralförstärkande verkan togs också upp av utredningen, som dock uttryckte skepsis mot att en sådan skulle åstadkommas genom en civilkuragelag.⁶⁴

4.5.4 Rättspositivistiska argument mot civilkuragelag

Utredningen hänvisade till en amerikansk studie enligt vilken en civilkuragelag inte hade någon som helst betydelse för hur benägna människor är att rädda varandra under icke-riskfyllda omständigheter. Enligt utredningen saknades därför skäl att

⁶³ SOU 2011:16, s. 104

⁶⁴ SOU 2011:16, s. 104

införa en lag utifrån ett effektivitets- eller nyttoperspektiv.⁶⁵ De tolknings- och avgränsningsproblem som riskerade att uppstå vid införandet av en civilkuragelag kunde leda till tillämpnings- och förutsebarhetsproblem för domstolar och medborgare. Införandet av lagar vars efterlevnad var svår att säkerställa kunde istället få negativ verkan, eftersom respekten för lagstiftningen och lagstiftaren generellt riskerade att minska. Ett annat argument som enligt utredningen borde tas på stort allvar är att folk som befinner sig på platsen för ett våldsbrott eller en olyckshändelse inte vågar vittna av rädsla för att själva bli anmälda för underlåtenhet att hjälpa nödställd.⁶⁶ Den kriminaliseringsskepsis som regeringen förde fram i propositionen tio år tidigare utvecklades och var enligt utredningen det avgörande argumentet till varför en civilkuragelag inte skulle införas. Utredningen menade att medborgarna ska ges frihet att utifrån sitt samvete avgöra hur de ska förhålla sig i moraliska frågor. Staten ska inte utan mycket starka skäl komma med förbud och tvingande lagstiftning i moralfrågor.⁶⁷

4.6 Rättspositivismen mot och naturrätten för civilkuragelag?

För att kort sammanfatta och åskådliggöra den argumentation som förts angående ett eventuellt införande av en civilkuragelag från 1950-talet fram till idag följer här en översikt av de viktigaste argumenten i tabellform.

⁶⁵ SOU 2011:16, s. 100ff

⁶⁶ SOU 2011:16, s. 107f

⁶⁷ SOU 2011:16, s. 95 och 110. Även denna mer utvecklade kriminaliseringsskepsis utgör enligt min mening ett argument med rättspositivistiska drag. Det främsta skälet för detta är resonemanget att moraliska ställningstaganden är något som tillhör privatlivet och inte lagstiftningen.

Argument mot civilkuragelag

<i>Rättspositivistiska</i>	<i>Naturrättsliga</i>
Inget praktiskt behov	
Risk för olämpliga räddningsåtgärder	
Tillämpnings- och förutsebarhetsproblem	
Kriminaliseringsskepsis - risk för urholkat förtroende för lagstiftaren	
Kriminaliseringsskepsis - staten ska hålla sig borta från lagstiftning i moralfrågor	
Färre vågar vittna	

Argument för civilkuragelag

<i>Rättspositivistiska</i>	<i>Naturrättsliga</i>
Skapande av plikt-känsla och moralbildande	Överensstämmelse med allmänna rättsmedvetandet
	Symbollag som uttrycker grundläggande värden (gräns för när likgiltigheten för andra människors ve och väl är oacceptabel)

Som framgår finns ur ett rättspositivistiskt perspektiv fler argument som talar mot än för införandet av en civilkuragelag. Det är dock inte helt främmande att utifrån ett rättspositivistiskt synsätt förespråka en sådan bestämmelse. En förutsättning är att det på något sätt kan påvisas behov att inplantera en plikt-känsla av medmänsklighet/hjälpsamhet bland medborgarna. Skulle det t.ex. uppkomma ett stort antal fall där nödställda dör p.g.a. underlåtenhet och det samtidigt finns undersökningar som visar att en civilkuragelag faktiskt räddar liv kan det vara motiverat även för en rättspositivist med en civilkuragelag. Ett sådant scenario är inte helt otänkbart, men inte heller särskilt sannolikt varför en rättspositivistisk slutsats ändå blir att en civilkuragelag inte bör införas.

Ur ett naturrättsligt perspektiv finns starka skäl för att införa en civilkuragelag och i den svenska lagstiftnings- och utredningsdebatten har inte framkommit något naturrättsligt präglat argument mot ett införande. Eftersom samstämmigheten är stor att det föreligger en självklar moralisk plikt att hjälpa en nödställd är det också svårt

att landa i någon annan slutsats; lagen ska enligt ett naturrättsligt perspektiv överensstämma med det allmänna rättsmedvetandet.

4.7 Rättspositivismens betydelse för avsaknaden av civilkuragelag

Utifrån resonemanget ovan ligger det nära till hands att se rättspositivismen som svaret på frågan varför vi inte har en civilkuragelag i Sverige. Det enda argument som framfördes mot en civilkuragelag på 1950-60-talen var att det inte fanns något praktiskt behov av en sådan. En inte alltför vågad slutsats är att just lagstiftningens eventuella nytta var avgörande vid denna tid för om en ny lag skulle införas eller inte. Även om andra synsätt uttrycks i motionerna var utskottens avstyrkanden av en civilkuragelag ensidigt rättspositivistiskt präglade också på 1970-talet. Att leda en sådan slutsats i bevis är givetvis problematiskt, men Uppsalaskolans inflytande i det svenska rättssystemet är en faktor som inte kan bortses från.⁶⁸ Modéer pekar på det faktum att i flera av de länder som deltog i andra världskriget kom absoluta värden, rättigheter och andra naturrättsliga tankegångar att i olika utsträckning vinna insteg. Som ett av få europeiska länder utanför kriget fick de naturrättsliga idéerna inte något märkbart inflytande i Sverige decennierna efter kriget.⁶⁹

Från 1990-talet och framåt har naturrättsliga tankar fått ökat genomslag i svensk rätt. Modéer menar att vi gått från en homogen och monolitisk till en alltmer pluralistisk och internationell rättskultur. Viktiga skäl till detta är EU-samarbetet och inkorporeringen av Europakonventionen om mänskliga rättigheter (EKMR) i den svenska lagstiftningen.⁷⁰ Översatt till uppsatsens tema har den rättspositivistiska argumentationen utmanats av mer naturrättsligt präglade argument. En större statlig utredning föreslog i mitten av 1990-talet en civilkuragelag utifrån naturrättsliga

⁶⁸ Abrahamsson 2011, s. 3ff

⁶⁹ Modéer 2013, s. 303ff.

⁷⁰ Modéer 2013, s. 359f

argument som det allmänna rättsmedvetandet och behovet av att slå fast när likgiltigheten inför medmänniskors ve och väl är straffvärd.

Fortfarande är dock, som Modéer betonar, den nationella rättskulturens krafter starka och påtagliga.⁷¹ Även om lagstiftare och jurister breddat sina perspektiv och pratar högre om rättigheter och värden ligger det mycket i utredaren Olle Abrahamssons ord: *"Den positivistiska inställningen är alltså ett levande inslag i den svenska lagstiftningstraditionen trots de motverkande europeiska influenserna."*⁷² Detta kommer bl.a. till uttryck i regeringens och Handlingspliktsutredningen avstyrkande av en civilkuragelag 2001 respektive 2011. I båda fallen med rättspositivistiska tankegångar som grund för sina ställningstaganden.⁷³

5. Sammanfattande slutsatser och diskussion

En civilkuragelag kan enligt denna uppsats ses som en utvidgning av den för närvarande något oklara garantläran. Vad gäller exemplet med den nödställda i vattnet skulle en civilkuragelag innebära att garantläran blir mer klar i sin omfattning vad gäller kretsen av berörda personer; varje person som har möjlighet att rädda en medmänniska i nöd utan att riskera sin egen hälsa intar en slags ställning som skyddsgarant gentemot denna person. Givetvis är inte detta skyddsgarantansvar av samma omfattning som t.ex. relationen föräldrar-barn eller lärare-elev utan gäller just situationen när någon befinner sig i nöd. Garantlärans yttersta gräns skulle genom införandet av en civilkuragelag kunna sägas vara

⁷¹ Modéer 2013, s. 360

⁷² Abrahamsson 2011, s. 4

⁷³ I sammanhanget kan nämnas att flertalet länder i vår närhet som Norge, Danmark och Finland har någon typ av reglering på området. Även andra europeiska länder som Tyskland, Frankrike, Spanien, Portugal, Italien m.fl. har bestämmelser som generellt straffbelägger underlåtenhet att hjälpa nödställda. Se SOU 2011:16, s. 45ff.

fastslagen i lag, istället för att som idag avgöras framförallt utifrån doktrin och den knappa praxis som finns på området. Ur ett övergripande systematiskt/rättsligt perspektiv kan en civilkuragelag alltså fylla en viss klargörande funktion. Samtidigt kan en sådan lag på en mer praktisk nivå komma att innebära tillämpningsproblem för domstolarna; under vilka omständigheter inträder en skyldighet att hjälpa, vilka insatser kan krävas etc.?

I den svenska debatten om civilkuragelag är det vanligast förekommande argumentet att behov saknas och att lagen inte skulle medföra någon påtaglig nytta. Det är dock svårt att avgöra vilka effekter införandet av en civilkuragelag kommer att få vad gäller t.ex. människors hjälpvillighet vid nödsituationer. En amerikansk undersökning i frågan (som Handlingspliktutredningen hänvisar till) kan inte ses som tillräckligt underlag varken för att säga att en sådan lag behövs eller är obehövlig ur ett nyttoperspektiv. Enligt min uppfattning är istället det tyngsta argumentet mot en civilkuragelag att lagstiftaren ska vara särskilt försiktig vid nykriminaliseringar. En alltför omfattande strafflagstiftning riskerar att ses som klåfingrighet från lagstiftarens sida och respekten för dessa lagar kan därför minska. Således bör det föreligga starka skäl för att införa en ny straffbestämmelse.

Frågan är då om det finns sådana starka skäl i detta fall? Angående ovan nämnda respekt för strafflagstiftningen är en avgörande förutsättning att de bestämmelser som finns stämmer överens med det allmänna rättsmedvetandet. Det måste anses råda stor samstämmighet att det föreligger en skyldighet att hjälpa en medmänniska i nöd, när så kan göras utan risk för egen del. Dessutom uttrycker Straffansvarsutredningen den i mitt tycke viktiga poängen att det kan vara riktigt att använda strafflagstiftningen för att slå fast en gräns för när likgiltigheten inför en medmänniskas liv och hälsa är oacceptabel. En naturrättslig förlängning av detta

resonemang är att staten enligt det hypotetiska samhällskontraktet har ett ansvar att skydda och stå upp för grundläggande rättigheter. Att införa en straffrättslig bestämmelse om allmän skyldighet att hjälpa nödställd är ett sätt för lagstiftaren att markera att rätten till liv är grundläggande och av fundamentalt värde, varför införandet av en civilkuragelag är berättigat oavsett om en sådan lag får några omedelbart påvisbara effekter eller inte.

Vilket framgått av diskussionen ovan bör det alltså enligt min mening införas en allmän skyldighet att hjälpa nödställd i svensk rätt. Försiktighet vad gäller nykriminalisering är en viktig utgångspunkt, men när det gäller civilkuragelag är skälen för en sådan så tungt vägande att en avvikelse är berättigad.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

Statens offentliga utredningar

SOU 1953:14 Förslag till brottsbalk

SOU 1996:185 Straffansvarets gränser

SOU 2011:16 Allmän skyldighet att hjälpa nödställda?

Motioner

Motion nr 16 i första kammaren, år 1963, om straff för underlåtenhet att bistå den som befinner sig i fara

Motion nr 17 i andra kammaren, år 1963, om straff för underlåtenhet att bistå den som befinner sig i fara

Motion 1971:173, om straffrättsligt ansvar för underlåtenhet att bistå annan person i nödsituation

Motion 1972:899, om straffrättsligt ansvar för underlåtenhet att bistå annan i nödsituation

Betänkanden

Betänkande 1 LU utl. 1963:41, om straff för underlåtenhet att bistå den som befinner sig i fara

Betänkande JuU 1971:16, om straffrättsligt ansvar för underlåtenhet att bistå annan person i nödsituation

Betänkande JuU 1972:18, om straffrättsligt ansvar för underlåtenhet att bistå annan person i nödsituation

Propositioner

Proposition 1962:10 med förslag till brottsbalk

Proposition 2000/01:85 med förslag till lag om förberedelse till brott m.m.

Rättsfall

NJA 1930, s. 122

NJA 1943, s. 522

NJA 1946, s. 712

NJA II 1962, s. 108

NJA 2013, s. 588

RH 1998:51

Litteratur

Abrahamsson, Olle: "Är civilkurage något att lagstifta om?". I: *Svensk Juristtidning* 2011.

Agge, Ivar: *Straffrättens allmänna del, föreläsningar, tredje häftet*, Stockholm 1970.

Asp, Petter, Ulväng, Magnus och Jareborg, Nils: *Kriminalrättens grunder*, andra upplagan, Uppsala 2013.

Axberger, Hans-Gunnar: *Det allmänna rättsmedvetandet*. Brottsförebyggande rådet, rapport, Stockholm 1996.

Bauhn, Per: "Rätt och orätt i lag och moral: ett normativt perspektiv på svensk rättskipning". I: *Svensk Juristtidning* 2012.

Hart, Herbert: "Positivism and the separation of law and morals". I: *Harvard Law Review*, Volume 71, Number 4 1958.

Holmqvist, Lena, Leijonhufvud, Madeleine, Träskman, Per Ole och Wennberg, Suzanne: *Brottsbalken – En kommentar*, studentutgåva 7, Stockholm 2013.

- Finnis, John: *Natural Law & Natural Rights*, second edition, Oxford 2011.
- Hägerström, Axel: *Socialfilosofiska uppsatser*, Stockholm 1939.
- Jareborg, Nils: *Straffrättens gärningslära*, Stockholm 1995.
- Kalim, Aida: *Underlåtenhet att bistå nödställd – En studie om den straffria underlåtenheten*, uppsats, Lunds universitet 2014.
- Kildebo, Anna: *Straffbar underlåtenhet – En framställning om skyldighet att agera*, examensarbete, Göteborgs universitet 2006.
- Kleineman, Jan: "Rättsdogmatisk metod". I: *Juridisk metodlära* (red.: Korling, Fredric & Zamboni, Mauro), Lund 2013.
- Lundstedt, Vilhelm: *Till frågan om rätten och samhället*, Uppsala 1921.
- Modéer, Kjell Å: *Juristernas nära förflutna*, Stockholm 2013.
- Peczenik, Aleksander: "Den skandinaviska rättsrealismen". I: *Rättsfilosofi - Samhälle och moral genom tiderna* (red.: Nergelius, Joakim), Lund 2001.
- Penner, James och Melissaris, Emmanuel: *McCoubrey & White's Textbook of Jurisprudence*, fifth edition, Oxford 2013.
- Schultz, Mårten: "Naturrätt". I: *Juridisk metodlära* (red.: Korling, Fredric & Zamboni, Mauro), Lund 2013.
- Simmonds, Nigel E: *Juridiska principfrågor – Rättsvisa, gällande rätt och rättigheter*, sv. övers.: Lindahl, Lars, Stockholm 1988.
- Spaak, Torben: "Rättspositivism och juridisk metod". I: *Juridisk metodlära* (red.: Korling, Fredric & Zamboni, Mauro), Lund 2013.
- Strahl, Ivar: *Allmän straffrätt i vad angår brotten*, Stockholm 1976.
- Täckman, Caroline: *Underlåtenhet att bistå nödställd*, examensarbete, Stockholms universitet 2007.
- Victor, Dag: *Rättsmedvetande och straffvärde*, Stockholm 1981.
- Zaremba, Maciej: "Orättens rötter". I: *Moderna Tider*, nr 62-63, årgång 6, 1995/1996.